

Ahmed Yesevî, Yûnus Emre ve Hacı Bektaş Velî'de İnsan Anlayışı*

Human Understanding in Ahmed Yesevî,
Yûnus Emre and Hacı Bektash Velî

Представата За Човека У Ахмед Йесеви,
Юнус Емре И Хаджи Бекташ Вели

Ayşe YÜCEL ÇETİN**

ÖZET

Türk insanının terbiyesi, ahlakî davranışları ve iman anlayışında önemli roller üstlenen mutasavvıflar, gerek eserleri gerekse yaşantılarıyla örnek insanın vasıflarını belirlemişlerdir. Türkistan'da Ahmed Yesevî, Türkiye sahasında Yûnus Emre ve Hacı Bektaş Velî ferdtoplum ilişkisini göz ardı etmeden insanda aranan ve olması gereken iyi, doğru ve güzel olan unsurları ifade etmişlerdir. Bu bağlamda, her iki dünyada da huzuru ve mutluluğu amaçlayan insan, "yaratılışın gayesi"ne uygun yaşamalıdır.

Anahtar Kelimeler: Nefs, Sabır, Marifet, Ârif, Âşık, Derviş, Sâdık, Câhil, Gâfil.

ABSTRACT:

Mystic people who have an important part in people's training, moral behaviours and faith understanding have determined the qualities of model people in terms of both their works and livings. Ahmed Yesevi in Turkestan, Yûnus Emre and Hacı Bektaş Velî in Turkey expressed the good, true and nice elements for people who do not reckon without the connection of person and society. In this context the person who aims ease and happiness in both worlds must live according to the aim of genesis.

Key Words: Self, Patience, Skill, Wise, Âşık, Dervish, Faithful, Illiterate, in Attetive.

РЕЗИЮМЕТА

Мистиците, които се нагърбват с важна роля във възпитанието на турския човек, в определяне на нравственото му поведение и разбирането за вярата, са определили било чрез произведенията си, било с начина си на живот, човешките качества, които представляват

* G. Ü. Çorum İlahiyat Fakültesi bünyesinde düzenlenen "12-13 Mart 2003 Türk Kültüründe Alevîlik-Bektaşîlik Sempozyumu"nda sunulan bildiri metni.

** Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Orta Öğretim Sosyal Alanlar Eğitimi Bölümü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Öğretim Üyesi.

пример и образец. Ахмед Йесеви в Туркестан, Юнус Емре и Хаджи Бекташ на територията на днешна Турция, без да си затварят очите за връзката човек-общество, са показали добрите, правилните и хубавите качества, които се търсят и трябва да бъдат притежавани от човека. В тази връзка човекът, който цели постигането на благоденствие и щастие и на двата свята, трябва да живее подходящо и съобразно "целта на сътворението".

Ключови Думи: Тяло, Търпение, Познание, Достигнал познанието, Влюбен в Бога, Поет, Дервиш, Отдаден, Слепец, Невнимателен

İslâmiyet'i Türkler'e sevdirmek, öğretmek ve benimsetmeyi; Türkler arasında İslâmiyet'i yaymayı başlıca gaye edinen Ahmed Yesevî, hikmetlerinde öğreticilik vasfını ön plana çıkarmaktadır. Bu bakımdan eseri, bir "*din ve ahlak bilgisi kitabıdır. Hedefi, İslâmiyet le İslâm ahlakını öğretmektir.*" (Eraslan, 1991: 22). Ahmed Yesevî hikmetlerinin de içinde bulunduğu ve dinî bilgi vermeyi ve ahlâklandırmayı gaye edinen eserlere, Ağâh Sırrı Levent "ahlak kitapları" demektedir.

Ruhî ve ahlakî terbiye ile insanın yüceltilmesini hedefleyen İslâmiyet, bu terbiyede şahsiyeti ön plana çıkarmanın yanı sıra fert-toplum ilişkisini de göz ardı etmez.. İnsanı ve insanın ferdî kimliğini içinde doğduğu toplum şekillendirir.

İnsan, Kur'ân'da yaratılmışların en şerefli (eşref-i mahlûkat) olarak ifade edilmektedir. "*And olsun ki, biz insanı en güzel, en mükemmel bir kıvamda yarattıktan sonra onu süflilerin süflisine indirdik*" (Tin sûresi, â. 4-5) âyetinde de açık olarak ifadesini bulan ve insanın mükemmel olarak yaratıldıktan sonra kendi âleminde, iyi-kötü, güzel-çirkin, olumlu-olumsuz olan çevrede yaşamaya başladığı ve kendi çevresinde şekillendiği kaçınılmazdır. Bu şekillenmede kendi inisiyatifi ile edineceği kazanımlar toplum içindeki yapısını belirleyecektir. Ya yaratılmışlığın güzelliklerini, ya da yaşadığı dünyadan edindiği çirkinlikleri muhafaza edecektir; zira insan olmanın temel gayesi, İslâmiyet'in gereği olarak bayağı ve çirkin sıfatlardan uzaklaşmaktır. Hacı Bektaş Velî'nin "Rahmanî" ve "Şeytanî" sıfatlar olarak nitelediği (Coşan, 1986) iyi ve kötü, insanın kendini tanıması ve mutlak surette "hayrın şerre gâlip olması"yla sonuçlanmalıdır. Yaratıcı; "*Biz ona eğri ve doğru iki yolu da göstermedik mi?*" (Beled Sûresi, â. 10) âyeti ile kendini bilen, şuurlu, yaratılışın idrakinde olan insanı işaret eder.

İnsanın dünyaya geliş sebebi, Hakk'ı bilmek, dolayısıyla da nefsin tanımasıdır. Kur'ân'da yedi sıfatla belirtilen nefis (Yûsuf Sûresi. â. 53) tasavvuf ehline göre de insan vücûdunda bulunan ve onu kötülüğe sevk eden kuvvettir. Kalbini nefsanî duygulardan arındırıp kemal sıfatlarıyla donanan insana insan-ı kâmil, bulunduğu mertebeye de kâmile denir (Aynî, 1985; Ceylî, 1988).

Mutasavvıflara göre insanın nefis terbiyesi manevî bir seferdir. Bu seferin esası da nefsin isteklerine uymadan, Hakk'tan uzaklaşmadan yaşamayı oluşturur.

Ahmed Yesevî, insanın kendi kıymetini bilmeden benlik peşinde, geçici heveslerin ardından giderek yaratıcıdan uzaklaştığını söyler.

Yazık âdem öz kadrini kendi bilmez (Eraslan, 1991: 323).

Yûnus Emre, benlik duygusuyla hareket edenlerin gün gelip pişman olacaklarını;

Bu dünyaya gönül veren son ucu pişmân olur

ancak mânâ sırrına ermeden ömürlerini tüketceklerini ifade eder.

Eğer dünyayı seversen müptelâsın

Ma'ni sırrına kande iresin

Hacı Bektaş Velî; "Allah'ın yeryüzünde halifesi" olarak tanımlanan insanın dünya zevk ve nimetlerini terk eden, şeytanî sıfatlardan arınan insan" (Coşan, 1986: 49) olduğunu, zira Allah'ın onu sıfatlarıyla donattığını belirtir.

Türk halkının terbiyesi, ahlakî davranışları ve iman anlayışında önemli roller üstlenen mutasavvıflar, gerek eserleriyle, gerekse yaşantılarıyla örnek insan tipini çizmişlerdir. Onlara göre insanın ilk mücadelesi nefsiyle olandır. Yaratılış gayesine uygun yaşamak, gurur ve kibirden uzaklaşıp tevazu içinde olmaktır. Bu ise mücadele ve sabırla gerçekleşir. Ahmed Yesevî;

Ârif âşık can mülkünde elem çekse

On sekiz bin cümle âlem gulgul olu (Eraslan, 1991: 187).

Ârif, mârifet bostanında can verip, muhabbet bostanında baş oynatarak hakikat denizindeki cevhere ulaşmıştır (Eraslan, 1991: 195).

Yûnus'a göre ârif her gönülde hazırdır. Kendini sorgusuz sualsiz Allah'a teslim eder. Kibir, gurur ve kıyl u kâlden uzak yaşar, madde âlemini terk edip cihani yağmaya verir.

Âriflere bu dünya hayal ü düş gibidür

Kendüyi sana viren hayal ü düşden geçer (Timurtaş, 1972: 42/7).

Hacı Bektaş Velî de tıpkı Ahmed Yesevî ve Yûnus Emre gibi ârifi tanımlarken ârifin aslının sudan, suyun aslının cevherden, cevherin aslının da Tanrı'dan kendi kudretinden olduğunu ifade eder. "Bunların aslı sudandır ve bular ma'rifet kavmidür. . . ", ". . . ve hem suyun aslı yeşil gevherdendür ve ol gevherün aslı Çalap Tanrı'nın kendü kudratındandır, pes anıñçün âriflerü Tanrı Tabaraka ve Ta'âla sever, zira kim aslıdur; pes asıllı aslını sevmek 'aceb değıldür... " (Coşan, 1986: 11).

Ârif müşahede ilmine vâkıftır. Vahdet ehlidir. Makâlât'ta ". . . ve likin tefekkür ve sohbat ve vilayet beklemek ve ayne'l – yakîn ârifleründür. . ." (Coşan, 1986: 57).

Bir diğ er müspet tip olan âş ığ ın vasıfları, Ahmed Yesevî'de ş u mısralar ile verilir;

Ey yâranlar, aş k derdine ç âre olmaz
Diri olduğ ça aş k defteri tamamlanmaz (Eraslan, 1991: 101).

Âş ık için sevgilinin dı ş ında hiç bir ş ey yoktur; ç ünkü âş ık cansız, cisimsiz, fenayı terk edip diri iken ölmü ş tür.

Aş k pâdiş ah, âş ık fakir, nefes alamaz
Hakk'tan izin olmayınca konuşamaz (Eraslan, 1991: 103).

Nefsini öldüren, aş k bağı nı mihnet ile göğ erten âş ık, pervâne gibi candan geç miş tir.

Zâhid olma, âbid olma, âş ık ol sen
Mihnet çekip aş k yolunda sâdık ol sen (Eraslan, 1991: 115).

Dünya zevklerinden sıyrılıp can ve serden geçen âş ık, aş k meydanında can ile baş oynar. Âş ık sabırlıdır, tevekkül ehlidir, nefsten geç ip kanaati huy edinmiş , her mihnete rıza göstermiş tir. Ahmed Yesevî;

Rahatı atıp can mihnetinden hoşlananlar
Seherde aş k kaynatıp can kılanlar
Boş hevesler, ben/sen fikrini terkedenler
Gerçek âş ıktır, asla onun yalanı yok (Eraslan, 1991: 111).

sözleri ile âş ığ ın özelliklerini sıralar. Yûnus Emre;

Cânını aş k yoluna vermeyen âş ık mıdur
Cehd eyleyüb ol dosta irmeyen âş ık mıdur (Timurtaş , 1972: 20/1)

diye sorarken âş ığ ın niteliklerini de ifade eder.

Derviş , eren, yâren, muhib, sâdık, tâlip mutasavvıflarımızdan Ahmed Yesevî tarafından;

Tâlibim diye söyler gönünde yok zerre sâr
Gerçek tâlibi sorsanız iç i dı ş ı gevherdir
Hakk'a ayan sırları dedikleri safa nûr (Eraslan, 1991: XII/6).

ve

Hakk'a âş ık sâdık kiş i yalnız yürür
Yarın varsa Hak önünde izzet görür
Cennet'e girip didar görüp hoşluk bulur
Gizli yürür halka ne diye riyâ kılsın? (Eraslan, 1991: XVI/13)

sözleriyle tasvir edilirken Yûnus Emre'de;

*Gökten inen dört kitabı günde bir kez okır isan
Erenlere münkir isen didâr irak senden yana* (Timurtaş, 1972: 7/4)

erenlere yakın davranmakla Hakk'a yakın olunacağını hatırlatırken onların sohbetiyle de mârifetin artacağını ifade eder.

Erenlerin sohbeti arturur ma'rifeti (Timurtaş, 1972: 29/5)

Manâ ehli, âşık olan muhib Makâlât'ta; "muhiblerin ta'ti münâcatdur ve seyirdür ve müşahadadır ve arzularına irmekdür ve Çalap Ta'lâ'yı bulmakdur ve kendülerini yavı kılmakdur ve cânları mûrâdlarına irmekdür ve halları birağub bir olmakdur"(Coşan, 1986: 3) sözleri ile tanımlanır.

"Her şey zıddıyla kaimdir" sözünden yola çıkarak mutasavvıfların eserlerinde yer alan menfi tiplerden de bahsetmek gerekir.

İnsan aşkla yücelir. Aşkla kemale erer. Ahmed Yesevi'nin dediği gibi, varlığından sıyrılmayan, Allah'a doğru seyirde başarılı olmaz.

Aşksızları gördüm ise yolda kaldı. (Eraslan, 1991: III/1).

Yûnus Emre, aşksızları hayvana benzetir. Zira kişiyi insanlaştıran aşktır. İnsanı dünyevî arzulardan uzak tutan, bütün belalardan koruyan ve onlardan irakta durmasını sağlayan aşktır. Yûnus'un ifadesiyle;

Her kim âşık olmadıysa kurtulmadı mekr elinden (Timurtaş, 1972: 162/3).

*Aşksızlara virme öğüt öğüdünden alur değül
Aşksuz kişi hayvan olur hayvan öğüt bilür değül* (Timurtaş, 1972: 88/1)

mısralarında anlatılırken bir yandan da *Aşksızlara göğnür öziüm* ifadesiyle, onların habersiz, hissiz ve yabancı olarak yaşamalarına üzüdür.

Mutasavvıflarımız câhil, gâfil, münâfık, münkir, zâhid, vb. menfi tiplerin özelliklerinden de bahsederler. Bunlar dünyaya gönül vermiş, ölüm ve âhireti hatırına getirmeyen, dünya ve dünya nimetleri için yaşayan, gönlü paslı, gözleri kapalı bedbahtlardır.

Ahmed Yesevî;

*Dünya tepmeden raks ve sema kılan câhil
Hak yâdını bir an demez, yürür gâfil* (Eraslan, 1991: XXIV/2)

Sözleriyle muhabbet kadehinden içmeden, dünyayı terk etmeden, divanelik makamına geçmeden raks ve sema kılmanın hata olduğunu ifade eden Ahmed Yesevî'ye göre münafık "kara bahtlı"dır. Dini gevşek olduğu için kendine gelmez.

Onun işi baştan başa ziyan zahmettir (Eraslan, 1991: XLI).

Münâfıklar yürürler, fısk ve hile ile hakîkat

Haram, şüphe yiyerler, korkup açlar Hâce Ahmed (Eraslan, 1991: LII/3)

Ona göre münkir ise mekr ve hile ile hakikati saptırır. Hatalarından habersiz olan münkir, pir görmeden kendini şeyh sanıp yaşlıya gence nasihat eder.

Allah'a münkir, hatadan habersiz

Edepsiz, hayasız, dünyada pirsiz

...

Onun mekri olur şeytandan âlâ

Kalkar yüzü kara mahşerde tanla

Yûnus Emre ise münkiri Hakk yoluna âsi olanlar diye tanımlar.

Sağır işitmez sözi gice sanur gündüzi

Kördür münkirin gözi âlem münevver ise (Timurtaş, 1972: 14/4)

Yûnus Emre'ye göre münafık görünüşte ve sözde Müslüman, hakikatte ise inkâr eden kişidir. İki yüzlülük en belirgin özelliğidir (Tatçı, 1990: 214). Gâfil ise aslından habersiz, nefesine kul olan, dünya nimetlerinin peşinde koşan, cisimden ibaret kişidir.

Hep gafletile gâfil gafleti nider âkil

Bin söylesen key câhil irfan yoluna girmez (Tatçı, 1990: 444)

Hacı Bektaş Velî'de ideal insan Kur'ân hükümlerine göre hayatını idame ettiren insandır. Bu hükümler dışına çıkanlar olumsuz tipler olarak ifadesini bulur. Bu insanlar Hakk'a lâyük olmadıkları gibi, içinde buldukları çevre de bu tip insandan rahatsızlık duyar. Makalat'ta yer alan; "*nefs, kibir ve dalalet, yalancılık ve kulmaşluk bunlar iblisin ortaklarındandır ve mü'minleri yoldan çıkarır*" ifadesi buna işaret eder (Coşan, 1986: 4).

Türk milletinin İslâmiyet'i kabul etmesi, sadece din alanında olan kabuller dünyası değil, top yekun bir medeniyet değişimidir. Bunun içinde İslâmî esaslara bağlı olan tasavvufî düşünce ve yorum biçimi de vardır. Yesevî ile başlayan bu tasavvufî hareket Hacı Bektaş Velî ve Yûnus Emre başta olmak üzere Ahmed Yesevî muakkiplerince Türkiye'ye taşınmıştır. Yûnus Emre ve Hacı Bektaş Velî'nin yaşadığı dönem olan 13. yüzyıl, aynı zamanda bir olgunlaşma dönemidir de. Bu dönem, siyasî ve fikrî hareketliliğin zirvede olduğu bir dönemdir. Dolayısıyla böyle bir dönemde toplumun önder insanlara ihtiyaç duyması tabîidir. İşte Yûnus Emre, Hacı Bektaş Velî ve onların ilham kaynağı olan Ahmed Yesevî örnek insanı idealize ederler.

Türk-İslâm düşünürlerine göre, insan kudretinin işareti Allah'ın emanetinin insanda olmasıdır. Dolayısıyla insanda olumsuz unsurların bulunması düşünülmez. Aranılan ve olması gerekli olanlar; iyi söz, iyi davranış, iyi ahlâk ve bilgidir (Bilgiseven, 1977: 153).

İnsanın yaşadığı dünyada mutluluğu yakalaması, ancak ahiret mutluluğu için de gayret etmesine bağlıdır. Her iki dünyada da huzuru ve mutluluğu amaçlayan insan, "kendi kadrini bilirse" ruhî olgunluğa ulaşarak faziletli olarak yaşar. İnsanın yaratılışındaki hikmet de budur. Hacı Bektaş Velî'nin de ifade ettiği gibi gerçek insan, kendini hased, cimrilik, tama, vb. şeytanî sıfatlardan arındıran insandır (Coşan, 1986: 49). Ahmed Yesevî'nin hikmetlerinde öğütlenen bu esaslar, Yûnus'ta, daha sonraki dönemlerde Türk düşünce adamlarında kendini hâkim kılmıştır. Bu hâkimiyet toplumun idealize ettiği, örnek insan tipinde olması gereken özelliklerin hâkimiyetidir. İyi, doğru, güzel olan her şey insanda bulunması gerekli kıstaslardır. Bu kıstaslar, insanların bir arada yaşama iradesini sağlaması bakımından önemli sayılır. İslâmî çevrede yaşayan ve böyle iman eden fert ve fertlerin meydana getirdiği toplum, iyi olmak için kendi nefsiyle, toplum için de olumsuz olan unsurlar ile mücadele etmek zorundadır. Birinci derecede ferdi, ikinci derecede millî, sonra da beynelmilel kıymet hükümlerinin bulunduğunu hatırlayalım. Türk-İslâm tasavvuf düşüncesi, insanın kendi nefsiyle mücadelesi ve sonunda iyiye ulaşması, ferdî kimlik edinmesini; içinde yaşadığı toplumla barışık olması ve ortak kıymet hükümlerine sadık kalması, yani bir arada yaşama tahammülü göstermesi millî kimlik edinmesini; insanlığın ortak değer yargılarının kabulü ise insanî olmanın gereği biçiminde anlaşılmalıdır. İşte, Türk-İslâm anlayışı ve dolayısıyla tasavvufî yorum bunu sağlamayı; insanda iyiliği, güzelliği ve doğruluğu hâkim kılmayı amaç edinmiştir.

KAYNAKLAR

- Abdulkerim Ceylî. (1988). İnsan-ı Kâmil. (Çev. Abdulkadir ÇİÇEK). İstanbul.
- Ahmed Yesevî. (1991). Divan-ı Hikmet. (Haz. Kemal ERASLAN). Ankara.
- AYNÎ, Mehmet Ali. (1985). İslâm Tasavvuf Tarihi. İstanbul.
- BİLGİSEVEN, Amiran Kurtkan. (1977). Sosyolojik Açıdan Tasavvuf ve Laiklik. İstanbul.
- Hacı Bektaş Velî. (1986). Makâlât. (Haz. Esat COŞAN). Ankara.
- Kur'ân-ı Kerîm. *Beled*, *Tin* ve *Yûsuf* Sureleri.
- TATCI, Mustafa. (1990). Yûnus Emre Divanı. Ankara.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri. (1972). Yûnus Emre Divanı. İstanbul.